

ПОШИРЕННЯ COLCHICUM AUTUMNALE L. IN SITU TA EX SITU В УКРАЇНІ

Наведено відомості про поширення Colchicum autumnale L. у природі і культурі. Вказано на перспективність збереження, розмноження і культивування цієї рідкісної рослини в Україні.

Ключові слова: Colchicum autumnale, поширення, інтродукція, охорона, in situ, ex situ.

Colchicum autumnale L. (пізньоцвіт осінній) — найбільш поширений як у природі, так і в культурі представник роду Colchicum L. Вид занесено до Червоної книги України [29, 30]. Це європейський вид. В Україні проходить східна межа його природного ареалу. Рослина отруйна, містить алкалоїди, має цінні лікарські властивості та високі декоративні якості.

C. autumnale — бульбоцибулинний геофіт, ефемероїд, до 25 см заввишки під час цвітіння і 25–50 (70) см під час плодоношення. Цвіте у VIII–IX, плодоносить у VI–VII наступного року. Вид поліморфний, що є причиною виділення низки внутрішньовидових таксонів різного рангу [25, 24]. У зв'язку з тим, що пізньоцвіт осінній здавна культивують у багатьох країнах, відомі також його садові форми, зокрема махрова, білокріткова та ін. [14].

У природі C. autumnale поширений у Західній, Центральній, частково у Південній та Східній Європі. В Україні C. autumnale зростає переважно в Карпатах (упередгір'ях та нижньому гірському поясі) [24]. Трапляється у вигляді окремих популяцій, зростає на лісових галявинах, луках, гірських схилах, уздовж доріг, у долинах річок, поблизу боліт, у садах.

У природних умовах кількість особин пізньоцвіту осіннього продовжує скорочу-

ватись унаслідок викопування рослин, збирання на букети, витоптування худобою, розорювання луків, забудови. В Україні in situ цей вид охороняється в Ужанському національному парку, Карпатському біосферному заповіднику, ботанічному резерваті «Високий камінь», Жденіївському та Нижньоворітському лісництвах Воловецького держлісгоспу, Карпатському національному природному парку та національних природних парках «Вижницький», «Подільські Товтри», «Гуцульщина» і «Сколівські Бескиди», заказнику «Чорний діл», ботанічному заказнику «Розмарія» та інших заказниках місцевого значення [3, 11]. Вид внесено до регіональних охоронних списків Закарпатської, Івано-Франківської, Хмельницької, Львівської, Тернопільської та Чернівецької областей.

У літературних джерелах є давні вказівки на місцезростання C. autumnale в Україні. Так, А. Рогович (1869) в огляді рослин Волинської, Подільської, Київської і Полтавської губерній згадує про його місцезростання в околицях Овруча (нині Житомирська обл.): «...найдено г. Тышецкимъ...» [21]. Й. Пачоский (1897) наводить цей вид для Овруцького (з посиланням на В. Бессера), а також Пінського повітів [17]. В.Р. Вільямс (1901) зазначає, що у Польщі, на Волині та в Остзейських губерніях Російської імперії C. autumnale трапляється часто на луках. При цьому автор вказує, що цей вид є

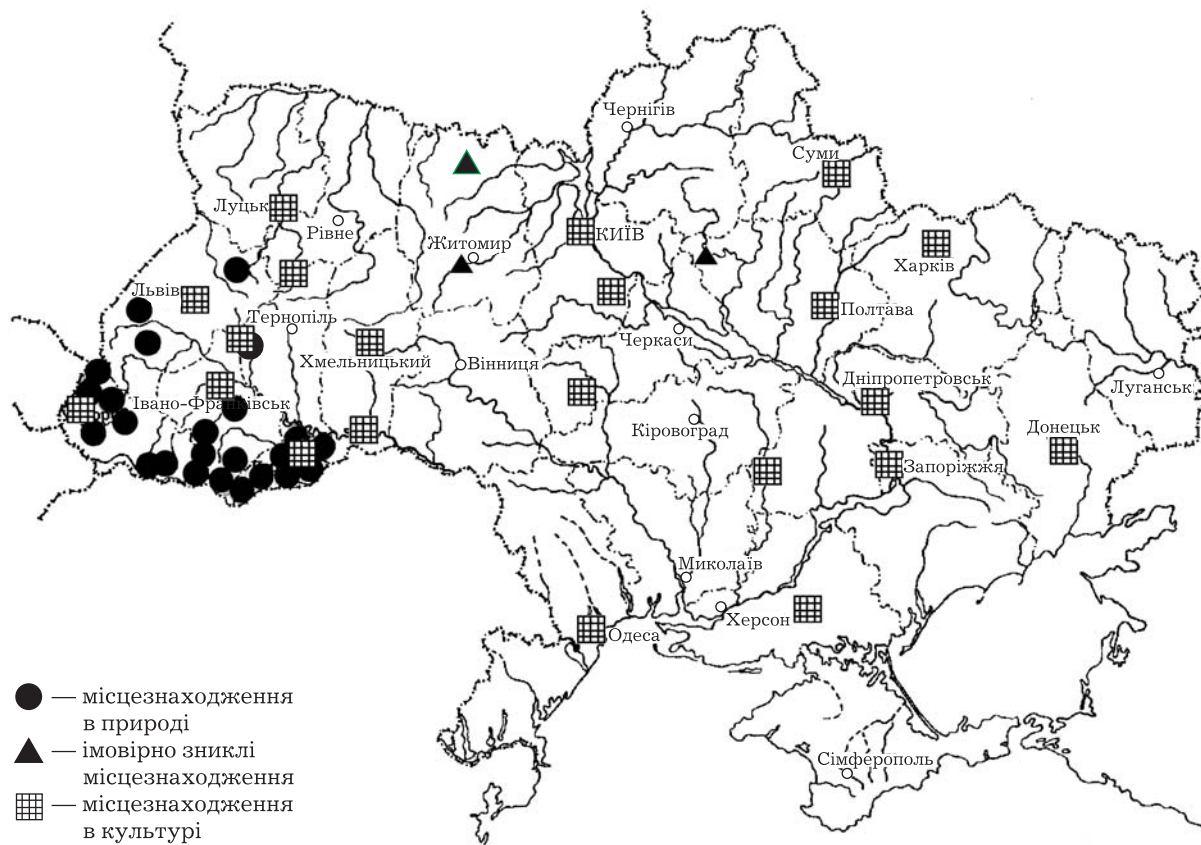
отруйною і шкідливою рослиною, яка засмічує луки і потребує знищення. У Західній Європі роботи зі знищення *C. autumnale* на той час вважали необхідними, оскільки «...безвременник портит лучшие луга» [2]. У сучасній Польщі цей вид у природних популяціях також зменшує свою чисельність і потребує охорони, проте його не внесено до Червоної книги Польщі [38, 39]. О.О. Орлов (2005) з посиланням на А. Роговича, крім місцезнаходження в околицях Овруча, наводить ще одне: Житомирський р-н, с. Барашівка, проте визначає цей вид у межах області як імовірно зниклий [16]. І. Іллічевський (1928) указує пізньоцвіт осінній для Полтавської обл.: околиці Лохвиці, хутір Високий (сучасне с. Вишеньки) [1]. В. Монтезор (1891) зазначає, що цей вид знайдено садівником В. Крістером на околиці м. Києва «...на луках Оболоні біля Чернечого озера» [15]. Зазначені місцезростання наводять також Е.І. Бордзіловський (1950), С.С. Харкевич (1957) та В.І. Чопик (1976) [1, 28, 31]. Е.І. Бордзіловський місцезростання в Овруцькому повіті, околицях Києва і Лохвиці вважає сумнівними, а С.С. Харкевич висловлює думку про те, що зростання поблизу Києва може бути наслідком вирощування цієї рослини. Зважаючи на здатність *C. autumnale* до акліматизації і часткової натуралізації в умовах інтродукції [4], це припущення є найвірогіднішим також щодо вказівок про місцезнаходження у Полтавській, а, можливо, і у Житомирській області.

Пізньоцвіт належить до найдавніших лікарських рослин. Лікарські властивості і привабливий зовнішній вигляд сприяли поширенню цієї рослини в культурі. Вже з середини XVI ст. (з 1561 р.) в Європі починають культивувати *C. autumnale* [20], а у першій половині XVIII ст. пізньоцвіти почали вирощувати навіть у Петербурзі [5].

Існують дані, що *C. autumnale* може утворювати стійкі інтродукційні популяції, які важко відрізнити від природних. У Прибалтиці, Білорусі та Росії він, імовірно, трапляється лише як культивар або здичавіла

рослина, хоча у деяких місцезнаходженнях росте у великій кількості і має вигляд дикорослого. Так, у Російській Федерації вид наводиться для Псковської і Ленінградської областей (зокрема, в околиці м. Гатчина, станції Елисаветино) [26, 27]. Для Білорусі *C. autumnale* до 2005 р. вказувався як релікт у Пуховицькому та Мядельському районах Мінської області і був занесений до Червоної книги Білорусі (1993). Нині його вважають інтродуцентом, і у новому виданні (2005) цей вид вже не вказаний [12, 13]. У Латвії пізньоцвіт трапляється зрідка на півдні, переважно у вигляді нечисленних груп на луках і також визначається як натуралізований. Рідко трапляється на луках і галявинах в Естонії [35–37]. Е.І. Бордзіловський наводив *C. autumnale* для Північної Америки, проте і для цього континенту цей вид нині вказують як інтродуцент [34].

В Україні, зокрема у межах сучасного Києва, пізньоцвіт осінній вирощували ще понад 120 років тому. На користь цього свідчить вже згадана праця В. Монтезора 1891 р., в якій йдеться про те, що знайдені біля Чернечого озера рослини садівник В. Крістер пересадив у сад на Пріорці (Куренівці) [15]. Як відомо з історичних джерел, до 1888 р. навпроти Чернечого озера (це озеро існує і досі під назвою «Опечень») біля храму Миколи Йорданського був розташований жіночий монастир, що зазначено на міських планах того часу [19, 22]. Зважаючи на те, що сади або аптекарські городи часто розміщували біля монастирів, імовірно, пізньоцвіт був висаджений однією з черниць і згодом утворив невелику інтродукційну популяцію. На користь цього припущення свідчить те, що у Київській області ця знахідка є єдиною. Пізніші згадування про зростання *C. autumnale* в Києві стосуються лише культивування. Так, у 1916 р. М.Ф. Кащенко успішно вирощував цю рослину у своєму акліматизаційному саду, а з 1952 р. пізньоцвіт осінній вирощують у ЦРБС (у 1952 р. його навіть було використано для декоративного оформлення

Карта-схема поширення *Colchicum autumnale* в природі та культурі в Україні

у парку ім. Т.Г. Шевченка (Київ)) [28]. В умовах Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка (колишньому ЦРБС) рослини змогли утворити невелику інтродукційну популяцію [4].

На теренах колишнього СРСР *S. autumnale* випробувано у Ленінграді, Москві, Таллінні, Тарту, Білорусі, на Алтаї, у Чернівцях, Кам'янець-Подільському, Умані, Києві, Ялті, Куйбишеві (Самарі), Ростові-на-Дону, П'ятигорську, Тбілісі, Алма-Аті. За результатами досліджень вид рекомендований для вирощування в Україні в Поліссі, Лісостепу і Закарпатті [5]. З огляду на багаторічний досвід інтродукційного випробування в ЦБС НАН Білорусі, його віднесено до перспективних для введення в культуру [14].

В Україні *S. autumnale* вирощують у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка, Донецькому та Криворізькому ботанічних садах НАН України, у Національному дендрологічному парку «Софіївка» та дендропарку «Олександрія» НАН України, ботанічних садах Дніпропетровського, Волинського, Київського, Одеського, Чернівецького, Харківського, Хмельницького та Ужгородського національних університетів, Полтавського та Сумського педагогічних університетів, Українського національного лісотехнічного університету, Кам'янець-Подільського державного аграрно-технічного університету, Запорізькому міському дитячому ботанічному саду, Кременецькому ботанічному саду, на дослідній ділянці лікарських рослин Івано-

Франківського медичного університету, у Сирецькому дендрологічному парку, дендрологічному парку біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна УААН [3, 10, 11] (рисунок).

Оскільки бульбоцибулини пізньозрива осіннього є у продажу, його вирощують також аматори на присадибних ділянках.

Зважаючи на поліморфність, географію поширення *C. autumnale*, а також на історичний досвід культивування рослин цього виду, він є перспективним для ширшого вирощування в Україні.

Поряд зі скороченням природного ареалу виду і зменшенням кількості та чисельності популяцій у природних місцезростаннях, спостерігається тенденція до розширення культивованого ареалу *C. autumnale* як в Україні, так і поза її межами, що свідчить про ефективність збереження цього цінного виду ex situ.

1. Бордзіловський Є. Родина Лілійні // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1950. — Т. 3. — С. 74–79.

2. Вільямс В.Р. Луговое хозяйство. — М.: Госсельхозиздат, 1949. — 504 с.

3. Гнатюк А. Сучасний стан охорони видів роду *Colchicum* L. в Україні ex situ та in situ // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Інтродукція та збереження рослинного різноманіття. — 2009. — Вип. 22–24. — С. 108–109.

4. Гнатюк А.М. Інтродукція *Colchicum autumnale* L. у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України // Інтродукція рослин, збереження та збагачення біорізноманіття в ботанічних садах і дендропарках: Матеріали міжнарод. наук. конф., присвяченої 75-річчю заснування Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (15–17 вересня 2010 р.) — К.: Фітосоціоцентр, 2010. — С. 161–163.

5. Декоративные травянистые растения для открытого грунта СССР. Класс Однодольных / Под ред. Н.А. Аврорина. — Л.: Наука, 1977. — Т. 2. — 458 с.

6. Закревский Н.В. Описание Киева. — М., 1868. — С. 582.

7. Іванюк А.С. Історія інтродукції рідкісних червонокнижних рослин в Тернопільській області // Питання біоіндикації та екології. — Запоріжжя: ЗНУ, 2008. — Вип. 13, № 1. — С. 3–9.

8. Інтродукція на Україні корисних рослин природної флори СРСР / За ред. С.С. Харкевича. — К.: Наук. думка, 1972. — 330 с.

9. Калашникова Л.В., Бабенко Л.А., Дойко Н.М. Редкие растения дендропарка «Александрия» НАН Украины // Інтродукція рослин на початку XXI століття: досягнення і перспективи розвитку: Матеріали міжнарод. наук. конф. — 2005. — С. 82–83.

10. Каталог лікарських рослин ботанічних садів і дендропарків України. Довідковий посібник / За ред. А.П. Лебеди. — К.: Академперіодика, 2009. — 160 с.

11. Каталог раритетного біорізноманіття заповідників і національних природних парків України. Фітогенний, мікогенний, фітоценологічний фонд / За ред. С.Ю. Поповича. — К.: Фітосоціоцентр, 2002. — 276 с.

12. Красная книга Республики Беларусь: редкие и находящиеся под угрозой исчезновения виды дикорастущих растений / Под ред. А.М. Дорофеева и др. — Минск: БелЭн, 1993. — 560 с.

13. Красная книга Республики Беларусь: редкие и находящиеся под угрозой исчезновения виды дикорастущих растений / Под ред. Л.И. Хоружика и др. — Минск: БелЭн, 2005. — 465 с.

14. Лознуха И.В. Перспективы введения в культуру редких лекарственных и декоративных видов аборигенной флоры Беларуси // Анализ и прогнозирование результатов интродукции декоративных и лекарственных растений мировой флоры в ботанические сады // Материалы 2-й Международ. конф. (г. Минск, 26–28 августа). — Минск: Тэхналогія, 1996. — С. 101–102.

15. Монтезорь В. Обзорение растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Киевской, Подольской, Волинской, Черниговской и Полтавской. — К.: Бибикивский бульварь, 1891. — Вып. 5. — С. 448.

16. Орлов О.О. Рідкісні та зникаючі види рослин Житомирської області: Монографія. — Житомир: Волинь. П.П. «Рута», 2005. — 296 с.

17. Пачоский И.К. Флора Полесья и прилежащих местностей // Тр. С.-Петербургского общества естествоиспытателей природы. — 1897. — Т. 27. — 103 с.

18. План города Киева 1896 года. — СПб.: Издание картографического заведения А. Ильина, 1896.

19. Попельницька О. Київський монастир Миколи Йорданського на планах XIX ст. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Igdu/2007_10/5.pdf

20. Рейнвальд В.М. Безвременники // Цветоводство. — 1987. — № 5. — С. 34–35.

21. Рогович А. Обзорение семенных и высших споровых растений входящих в состав флоры

губерній Київського учебного округа: Вольнской, Подольской, Киевской, Черниговской и Полтавской — Киевъ: Университетская типографія, 1869. — С. 256.

22. *Сохань С.В.* Київські Богословський та Йорданський дівочі монастирі XVI–XVIII ст.: сплетіння долі в історичному просторі // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Інститут рукопису. — К., 2009. — Вип. 13. — С. 79–98.

23. *Стопкань В.В.* Рідкісні та ендемічні види Українських Карпат у ЦРБС АН УРСР (Київ) // Рослинні ресурси України, їх використання та збагачення — К.: Наук. думка, 1976. — С. 32–35.

24. *Фельбаба-Клушина Л.М.* Біоекологія *Colchicum autumnale* L. та моніторинг стану його популяцій в Українських Карпатах: Дис. канд. биол. наук: 03.00.01 — Ужгород, 1995. — 250 с.

25. *Фельбаба-Клушина Л.М.* Онтоморфогенез *Colchicum autumnale* L. (Melanthiaceae) в Карпатах // Укр. ботан. журн. — 1994. — 51, № 2–3. — С. 79–83.

26. *Флора европейской части СССР.* Покрыто-семенные двудольные, однодольные / Под ред. А.Л. Тахтаджяна. — Ленинград: Наука, 1979. — Т. 4. — С. 217–220.

27. *Флора Ленинградской области* / Под ред. И.П. Дубровской. — Вып. 4. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1965. — 360 с.

28. *Харкевич С.С.* *Colchicum autumnale* и возможности введения его в культуру // Ботан. журн. — 1957. — 42, № 1. — С. 98–102.

29. *Червона книга Української РСР.* — К.: Наук. думка, 1980. — 504 с.

30. *Червона книга України.* Рослинний світ / За ред. Я.П. Дідуха. — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 900 с.

31. *Чопик В.І.* Високогірна флора Українських Карпат — К.: Наук. думка, 1976. — 270 с.

32. *Lampe K.F., McCann M.A.* AMA Handbook of poisonous and injurious plants / American Medical Assoc. — Chicago, Ill., 1985. — 432 p.

33. *Hill S.R., Duke P.K.* 100 poisonous plants of Maryland // Univ. MD. Coop. Ext. Serv. — 1986. — Bull. 314. — 55 p.

34. *Distribution in U.S.A. and Canada* USDA, NRCS. 2009. The PLANTS Database (<http://plants.usda.gov>), 24 June 2009). National Plant Data Center, Baton Rouge, LA 70874-4490 USA. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/rksu/v_13/PDF_13/rksu_2009_13_06.PDF

35. *Eesti* Punane Raamat. Ohustatud seened, taimed ja loomad [Red Data Book of Estonia. Threa-

tened Fungi, Plants and Animals]. Pp. 150. 1998. The Commission for Nature Conservation of the Estonian Academy of Sciences, Tartu. — Режим доступу: <http://www.zbi.ee/punane/english/index.html>

36. *Gudžinskas Z.* The dilemma: native or naturalized alien // *Botanica Lithuanica.* — 1997. — Suppl. 1. — P. 29–40.

37. *Enciklopēdija «Latvijas Daba»* ir izveides stadijā. Patlaban šeit atrodama dažādas gatavības pakāpes informācija par 5231 sugām, to skaitā 7206 attēli Pēdējās izmaiņas: 22.11.2010 Enciklopēdijas apskatei ieteicams lietot Internet Explorer 7.0 vai jaunākas versijas. — Режим доступу: <http://www.latvijasdaba.lv/audi/colchicum-autumnale-l/>

38. *Piękoś-Mirkowa H., Mirek Z.* Rośliny chrońione. — Warszawa: Multico Oficyna Wyd., 2003. — 296 s.

39. *Polska Czerwona Księga Roslin* [Polish Red Data Book of Plants]. Pteridophytes and Flowering Plants / Ed. by Róża Kazmierczakowa & Kazimierz Zarzycki. — Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafra, 2001. — Ed. 2. — 664 p.

Рекомендував до друку В.Г. Собко

А.Н. Гнатюк

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, г. Киев

РАСПРОСТРАНЕНИЕ COLCHICUM AUTUMNALE L. IN SITU И EX SITU В УКРАИНЕ

Приведены сведения о распространении *Colchicum autumnale* L. в природе и культуре. Указано на перспективность сохранения, размножения и культивирования этого редкого растения в Украине.

Ключевые слова: *Colchicum autumnale*, распространение, интродукция, охрана, in situ, ex situ.

А.М. Gnatiuk

M.M. Gryshko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

AUTUMN CROCUS (COLCHICUM AUTUMNALE L.) IN SITU AND EX SITU IN UKRAINE

Data on distribution *Colchicum autumnale* L. in the nature and culture are resulted. It is pointed on perspectives of conservation of this rare species in Ukraine, its reproduction and cultivation.

Kew words: *Colchicum autumnale*, distribution, introduction, conservation, in situ, ex situ.